

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

LATIN FELIRATOS SZENTEITVÍZ- HINTŐ (ASPERGILLUM)

LATIN-INSCRIBED
HOLY WATER SPRINKLE
(ASPERGILLUM)

**Latin feliratos szenteltvíz-hintő (aspergillum)
a Szent István által alapított
zalavári bencés monostorból**
*Latin-inscribed holy water sprinkle (aspergillum)
from the Benedictine monastery of Zalavár
founded by St Stephen*

Zalavár-Vársziget a Balatontól délnyugatra, Zalavár község határában, az Alsó-Zalavölgy árterének legnagyobb szigetén fekszik. 840-től itt épült ki az a grófi központ, amely Priwina és fia, Chezil (Kocel) irányításával hamarosan a Karoling Birodalom legkeletibb tartományának, Pannóniának a világi és egyházi központja volt. A salzburgi érsekség felügyeletével innen irányították a térség keresztény térítését. 870-ig Mosaburgban három – Keresztelő Szt. János, Szűz Mária, és Hadrianus mártír tiszteletére szentelt – templom épült. 865–866-ban Konstantin (Cirill) és Metód is tevékenykedett itt. Amikor a 10. század elején a honfoglaló magyarok megszállták a Dunántúlt, a mosaburgi nemesség és kíséretük nagy része nyugatra menekült, csak azok maradtak, akiknek nem volt veszteni valójuk.

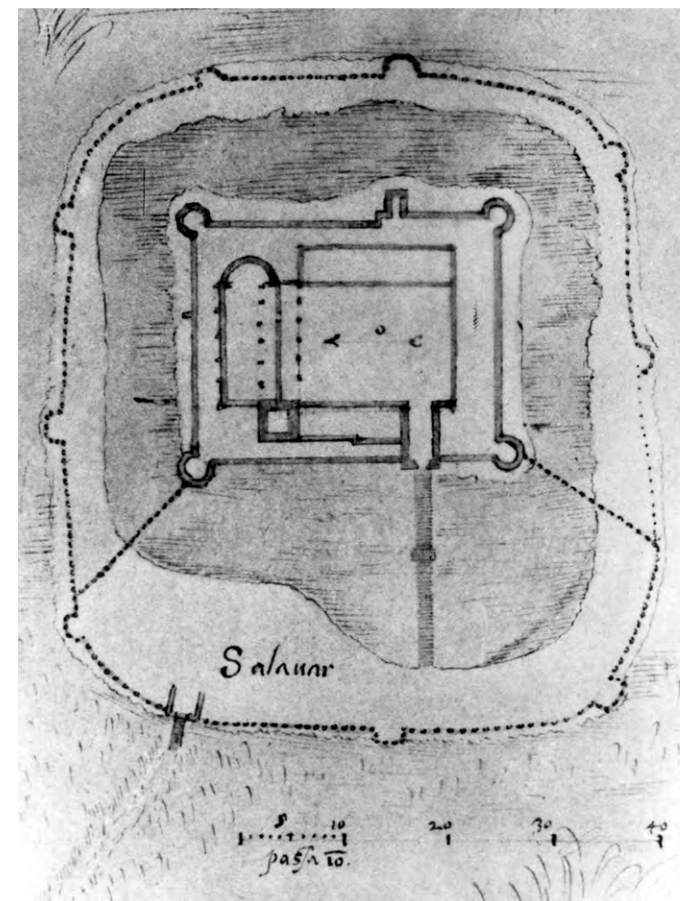
A 10. század utolsó évtizedeiben újjáéledt a hajdani központ. Ebben szerepe lehetett az előzményeket jól ismerő, és a magyarországi térítésben újra aktív szerepet

vállaló nyugati térítőknek. Az addigra romossá vált épületek egy részét renoválták, másik részének a kőveiből pedig az új igényeknek megfelelő épületeket emeltek. A sziget legmagasabb, középső területén épült ki Zala (Kolon) megye ispáni központja. Ettől délre pedig bencés kolostor létesült, melynek temploma az újjáépített Szűz Mária templom, amit 1019-ben Szent Adorján tiszteletére szenteltek fel. 1341-ben a sekrestyének és egyben levéltárnak használt Szűz Mária kápolnában kitört tűzvészben megsemmisültek első királyainknak a kolostor számára kiállított adománylevelei. Ezért ma már csak a Pozsonyi Évkönyvek 1019. évi bejegyzése tanúsítja, hogy a zalavári egyház újjáalapítója Szent István király (997–1038) volt.

A 13. század végére a várszigeti megyeszékhely politikai, gazdaságföldrajzi körülmények és az éghajlat kedvezőtlen változása miatt elveszítette jelentőségét. Szent Adorján monostora azonban jelentős közjegyzői

tevékenységet ellátó hiteleshelyként működött tovább a középkor évszázadaiban.

A 16. században a török elleni végvárrá alakították át a monostort. 1553-ban az erődítmény nyugati fala leomlásáról, és a torony romos állapotáról értesítették Nádasdy Ferenc nádort, a monostor világi kormányzóját. 1569-ben az épületegyüttest Giulio Turco itáliai hadmérnök mérte fel.

**Giulio Turco felmérése, 1569-1571
MNM Történelmi Képcsarnok**
*Survey of Giulio Turco, 1569-1571
MNM Történelmi Képcsarnok*

Zalavár-Vársziget lies southwest of Lake Balaton, on the outskirts of the village of Zalavár, on the largest island of the Lower Zala Valley floodplain. From 840 onwards, a count's residence was established here, which, under the leadership of Priwina and his son Chezil, soon became the secular and ecclesiastical centre of Pannonia, the easternmost province of the Carolingian Empire. Under the supervision of the Archdiocese of Salzburg, the christianisation of the region was controlled from there. By 870, three churches dedicated to St John the Baptist, the Virgin Mary and the martyr Hadrian have been built in Mosaburg. In 865-866, Constantine (Cyril) and Methodius were also active here. When the conquering Hungarians invaded the Danube region at the beginning of the 10th century, most of the nobility of Mosaburg and their entourage fled westwards, and only those who had nothing to lose remained.

The last decades of the 10th century saw the revival of the old centre. Western missionaries, well aware of the region's earlier history may have played a role in this, having an active role in the conversion of the Hungarians. Some ruined buildings were renovated, while the stones of others were used to build new ones to meet new needs. The count centre of Zala (Kolon) county was formed on the highest, central part of the island. To the south of this, a Benedictine monastery was established, the church of which became the former Church of the Virgin Mary, consecrated in 1019 in honour of St. Adrian. In 1341, a fire in the chapel of the Virgin Mary, which was used as a sacristy and archive, destroyed the charters of donations to the monastery from the first Hungarian kings. Therefore, only the entry in the *Annales Posoniensis* of 1019 attests to the fact that the re-founder of the church in Zalavár was King Stephen (997/1000-1038).

By the end of the 13th century, the county seat of the castle island had lost its importance due to political and unfavourable climate changes. The monastery of St. Adrian, however, continued to function as an important notarial and authentication institution throughout the centuries of the Middle Ages.

In the 16th century the monastery was converted into a fortress against the Ottomans. In 1553, the collapse of the western wall of the fortress and the ruined state of the tower were reported to the secular governor of the monastery, Ferenc Nádasdy. In 1569, the complex was surveyed by the Italian military engineer Giulio Turco.

A török veszély miatt a szerzetesek 1583-ban a Vasvárra költöztek. Helyüket a 17. század végéig különböző létszámú és összetételű katonaság foglalta el. Az ősi monostor sorsát az 1702. augusztusi felrobbantás pecsételte meg.

A templomot és a kolostor északi részét a 19. és 20. században szinte folyamatosan zajló kő- és homokbányászat sajnos nyom nélkül elpusztította. Az épület-együttest egykor ékesítő kőfaragványok közül kevés menekült meg. Közülük jól ismert egy 9. századi nyílászkeret, amelyet a 11. században más elhelyezésben hasznosítottak, a 11. századi templom márvány szentélyrekesztőjének töredéke és egy ugyancsak márványból faragott oroszlános padlólap. További, homokkőből készült darabok pedig a 13. század első felében történt építkezések emlékei.

Márvány padlólap oroszlánnal, 11. század
Magyar Nemzeti Múzeum
Marble floor slab with lion, 11th century
Hungarian National Museum

A Vársziget déli részén az 1950-60-as években már voltak kisebb „szondázó” feltárások. Az elmúlt években ugyanitt nagy, összefüggő felületek kutatására került sor. A különösen sikeres, 2022-23-as ásatási idényben befejeztük a templom körül a 9. században és a kora Árpád-korban használt temető feltárását. Kibontottuk a kolostornégyszög keleti és részben déli falszakaszait. Az itt talált nagymennyiségű gótikus pohártöredék jelzi, hogy a kolostor ebédlője (refektórium) a délkeleti épületrészben volt. A kolostor keleti szárnyában feltárt két nagyméretű, kőből és téglából épített tűzhelyet fűtésre, de sütés-főzésre is használták: az egyik tüzelőtér alján ugyanis egy nagyméretű, késő Árpád-kori fazék feküdt, ráégett ételmaradványokkal.

Késő Árpád-kori fazék a tűzhely aljáról
Pot dated to the late Arpad era
on the bottom of an oven

A kolostornégyszög kiépítésének idejére korábban csak következtetni lehetett a fennmaradt 1220–1230 között készült kőfaragványok és egy II. András (1205–1235) érme lelet segítségével. Most régészeti összefüggések alapján bizonyossá vált, hogy a kolostornégyszög építése a 13. század első évtizedeiben történt.

A múlt századi kutatások során a középkori épületegyüttest övező, 11. század végén épült kerítésfal hosszabb szakaszai kerültek napvilágra. A kora Árpád-kori szerzetesi élet maradványait azonban nem sikerült megtalálni. A 2023. évi kutatás pozitív változást, reménykeltő eredményeket hozott ebben a kérdésben is.

A kolostornégyszög keleti falától keletre nyitott szelvényekben 11. századi jelenségek mutatkoztak, többek között egy észak-déli irányú kőfal hosszabb szakasza, amely talán a korai kolostor része volt. A fal közelében egy nagyméretű, legalább 4 × 2 méteres gödör (6/22. objektum) betöltéséből került elő a 2023-as ásatási idény legizgalmasabb lelete. A gödörben egy abba beledőlt, erősen átégett, deszkákkal burkolt, tapasztott falazat elszenült maradványait bontottuk ki. A gödörből kora Árpád-kori, 11. századra keltezhető kerámia, és nagyrészt konyhahulladékként értelmezhető állatcsont mellett több faragott csonttárgyat gyűjtöttünk. Közük volt egy, a korszakban teljesen unikális, latin felirattal ellátott darab.

A kolostor keleti fala, mellette egy kemence, 13. század
The eastern wall of the monastery,
with a furnace next to it, 13th century

6/22. objektum, a leégett tapasztott deszkafalazatú épület omladéka
Object 6/22. Charred remains of the burnt, plastered masonry

Faced with the Ottoman threat, the monks moved to Vasvár in 1583. The monastery was inhabited until the end of the 17th century by a varying number and composition of soldiers. Finally, the fate of the ancient building complex was sealed by the blowing up of its walls in August 1702.

The church and the northern part of the monastery were destroyed without a trace by the quarrying of stone and sand, which took place almost continuously in the 19th and 20th centuries. Few of the stone carvings that once adorned the complex have survived. These include a 9th-century marble frame that was reused in the 11th century in different position, a fragment of the marble rood screen of the 11th-century church and a marble floor slab carved with lion. Other pieces made of sandstone are relics of construction in the first half of the 13th century.

Trial excavations were carried out on the southern part of Castle Island in the 1950s and 1960s. In recent years, large contiguous areas have been excavated. In the particularly successful season of 2022–2023, the excavation of the churchyard cemetery, which was used in the 9th century and the early Árpád era was completed. The eastern and part of the southern wall sections of the monastery quadrangle were unearthed. The large number of fragments of Gothic ceramic goblets found there indicates that the monastery's refectory was located in the south-eastern part of the building. The two large stone and brick oven (Hypocaust?) discovered in the eastern wing of the monastery were used for heating, but also for cooking: at the bottom of one of the oven there was a large pot from late Árpád era with burnt remains of food.

Previously, the date of the construction of the monastery quadrangle could only be determined by the surviving stone carvings from 1220-1230 and a coin of Andrew II (1205-1235). It is now certain, on the basis of archaeological contexts that the monastery was built in the first decades of the 13th century.

Research in the last century has uncovered long sections of the late 11th-century enclosure wall surrounding the medieval complex. However, no remains of early Árpád era monastic life have been found. The research in 2023 brought positive changes and promising results in this respect as well.

The sections opened to the east of the eastern wall of the monastery quadrangle reveal 11th-century features,

AZ ASPERGILLUM

A szenteltvíz-hintő nyél kiskérődző (valószínűleg fiatal felnőtt juh) jobb lábközép csontjából készült. A csontnyél 8,4 cm hosszú, felső végén 1,35 × 1,5 cm, alsó végén 0,95 × 1,5 cm széles, legkeskenyebb részén az átmérője 0,85 × 1,2 cm. A csont végdarabjait levágták, üreges belsejéből a középső lemezt eltávolították, külső oldalait pedig nyolcszögletűre csiszolták, négy szélesebb, és négy keskenyebb mezőre osztva a felületét.

A szélesebb mezőkben, írásban jártas, de csontmunkálásban kissé gyakorlatlan kézzel, hegyes eszközzel karcolták be a latin szavakat. A szövegirány alapján határozhatjuk meg a tárgy felső végét, amely egyébként anatómiaiailag is a lábközépcsont felső része. Itt hét fűrt, kissé aszimmetrikusan elrendezett lyuk töri át a csontot, alattuk apró rovátkolások szolgálták a valószínűleg gyapjából készített ecetszerű szórófej rögzítőfonalának felerősítésére. Alsó, ovális metszetű végén a két szélesebb szembenéző oldalt fűrték át egy-egy lyukkal, az ezeken átfűzött zsinórral lehetett felakasztani száradni a szenteltvíz-hintőt.

Maga a tárgy típus már a római korban is ismert volt, egyszerű izsópágból készült változatát használták tisztító szertartásoknál. Használata a keresztény liturgiában a 9. századtól adatolható: a pap az aspergillumot a fából, fémből, ritkán elefántcsontból készült kis vödör szerű szenteltvíztartóba mártva hintette meg a híveket a mise során az áldáskor, de nélkülözhetetlen kelléke volt a húsvéti körmeneteknek, temetési szertartásoknak, és a házszenteléseknek is.

Hasonló szenteltvíz-hintőt egyelőre sem a hazai, sem a külföldi szakirodalomban nem közöltek, mindössze néhány korabeli ábrázoláson tűnik fel. Darabunk nemzetközi szinten is egyedülálló, felirata pedig a korai magyar egyházi kapcsolatokat helyezi új dimenziókba.

A felirat négy sorból áll, egyes betűket többszörösen bekarcoltak, több helyen látható, hogy az eszköz megugrott, megcsúszott. A betűk nagy része unciális,

kisebb része minuszkula. A szélesebb mezőkbe karcolt felirat négy sorból és öt szóból áll:

Petrum | Murnai | reversu(m) | istum f(eci)t,
azaz: **Ezt a Pétert Murnai visszatérítette.**

Az aspergillum feliratai
Inscription of the aspergillum

Murnai a bencés rend központja, Cluny mellett fekvő Mornay-vel azonosítható. Jól ismert Szent István kapcsolata Odilo (962–1049) cluny-i apáttal. Az apát fennmaradt levelében szó esik szerzetesekről, akik Odilo levelét hozták a magyar királynak. Őket Odilo a király jószágába és kegyességébe ajánlja, kérve Istvánt, hogy mindenben tanácsot és segítséget adjon nekik. Talán közülük tartozott a Murnai-ból visszaküldött Petrus, aki a zalavári szerzetesi közösséghez csatlakozva vállalt szerepet a térítő munkában.

A Ritoók Ágnes, Simonyi Erika (Magyar Nemzeti Múzeum) és Szőke Béla Miklós (HUN REN BTK Régészeti Intézet) által vezetett ásatás Magyar Nemzeti Múzeum és az Magyar Kutatási Hálózat támogatásával folyó Mosaburg/Zalavár projekt keretében valósult meg.

including an extended section of a north-south stone wall that may have been part of the early monastery. The most exciting finding of the 2023 excavation season came from the filling of a large pit (object 6/22) near the wall, measuring at least 4 × 2 metres. In the pit, we excavated the charred remains of a beadly burnt, planked, plastered masonry wall that had fallen into it. In addition to pottery from the early Árpád era, dating back to the 11th century, and animal bones, mostly interpreted as kitchen waste, several carved bone objects were recovered from the pit. Among them was a piece with a Latin inscription, completely unique for the period.

THE ASPERGILLUM

The holy water sprinkler handle is made from the right metatarsal bone of a small ruminant (probably a young adult sheep). The bone is 8.4 cm long, 1.35 × 1.5 cm at the top and 0.95 × 1.5 cm at the bottom, with a diameter of 0.85 × 1.2 cm at its narrowest point. The ends of the bone were cut off, the central plate was removed from the hollow interior, and the outer sides were polished to an octagonal shape, dividing the surface into four wider and four narrower fields.

The Latin words were carved into the wider fields with a pointed tool by a hand that was skilled in writing but somewhat inexperienced in bone carving. Based on the direction of the text, allow us to determine the upper end of the object, which is also anatomically the upper part of the metatarsal. Here, seven drilled, slightly asymmetrical holes pierce the bone, with tiny notches underneath to attach the brush-like nozzle fixing thread, probably made of wool. At the lower, oval sectioned end, a hole was drilled through the two wider facing sides, through which a string could be threaded to hang the holy water sprinkler to dry.

The type of object itself was already known in Roman times, with a simple version made from a branch of hyssop used in purification ceremonies. Its use in the Christian liturgy dates back to the 9th century: the priest dipped the aspergillum in a small bucket-like holy water vessel made of wood, metal, or, more rarely ivory, and sprinkled it on the faithful during the blessing of the Mass, but it was also an indispensable accessory for Easter processions, funeral rites and house consecrations.

So far, no similar holy water sprinkler has been published in the Hungarian or foreign literature, and only a few contemporary depictions exist. Our piece is internationally unique, and its inscription adds a new dimension to early Hungarian church relations.

The inscription consists of four lines, some of the letters are scratched in several places, and it can be seen that the object has jumped or slipped. Most of the letters are uncial, some

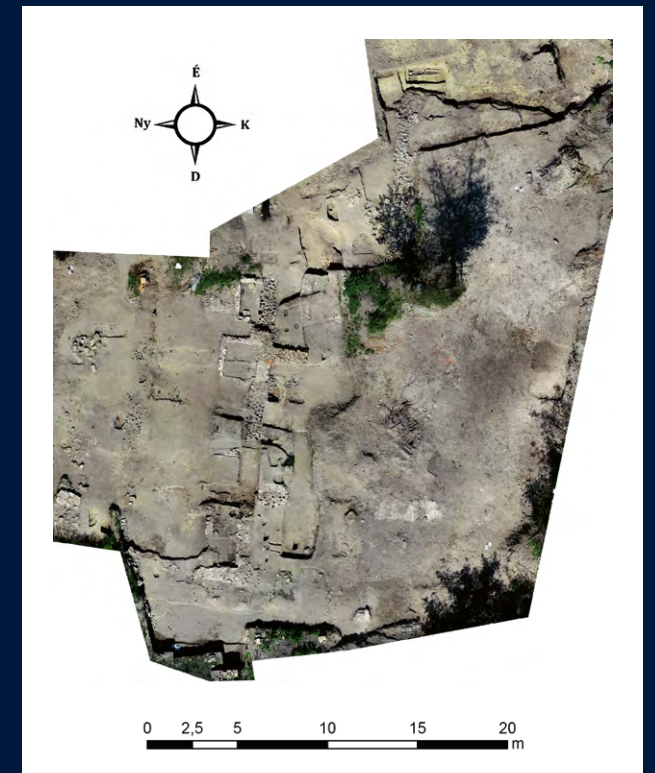
are minuscule. The engraved inscription in the wider fields consists of four lines and five words:

Petrum | Murnai | reversu(m) | istum f(eci)t,
i.e.: **This Peter was re-converted by Murnai.**

Murnai is identified with Mornay, situated near Cluny, the centre of the Benedictine order. St Stephen's relationship with Abbot Odilo of Cluny (962–1049) is well known. The surviving letter of the abbot mentions the monks who brought Odilo's letter to the Hungarian king. Perhaps one of them was Petrus, who was sent back from Murnai to join the monastic community of Zalavár to take part in the work of conversion.

The excavation, led by Ágnes Ritoók, Erika Simonyi (Hungarian National Museum) and Béla Miklós Szőke (HUN REN BTK Archaeological Institute), was conducted in the framework of the Mosaburg/Zalavár project, supported by the Hungarian National Museum and the Hungarian Research Network.

A 2023. évi feltárás légifelvétele
Aerial view of the 2023 excavation

Magyar Nemzeti Múzeum | www.mnm.hu
Budapest, 2023

A szöveget írta/ Text by:
Ritoók Ágens, Simonyi Erika, Szőke Béla Miklós,
Nagyernyei Szabó Ádám, Bárány Annamária

A fényképeket készítette/Photos:
Dabasi András, György László, Szőke Béla Miklós

Angol fordítás/English translation:
Interlex Communications Kft.

Nyomda/Press:
Keskeny és Társai 2001 Kft.

Kiadó/Publisher:
Magyar Nemzeti Múzeum

Felelős kiadó/Responsible publisher:
Dr. Hammerstein Judit, a Magyar Nemzeti Múzeum megbízott főigazgatója

Szakmai partner/Professional partner:

mandiner | www.mandiner.hu